

دانشگاه فرهنگیان

فصل نامه علمی-ترویجی آموزش پژوهی

سال چهارم، شماره پانزدهم، پاییز ۱۳۹۷

تحلیل محتوای مطالعات اجتماعی پایه پنجم و ششم ابتدایی بر اساس

مؤلفه‌های آموزش شهروندی

پویا نیکی، سبحان مرادی، سیروس زارعی، مهدی بسطام‌کیش^۱، مهران عزیزی محمودآباد^۲

پذیرش: ۹۸/۱/۲۴

دریافت: ۹۷/۱۱/۳۰

چکیده

هدف پژوهش حاضر بررسی کتب مطالعات اجتماعی پنجم و ششم ابتدایی از حیث میزان برخورداری از مقوله‌های تربیت شهروند ایرانی-اسلامی، اجتماعی-سیاسی، قانون‌پذیر و قانون‌گرا می‌باشد. در این پژوهش از روش تحلیل محتوای کمی برای تحلیل متن کتب مطالعات اجتماعی پنجم و ششم و از روش آنتروپی شانون جهت تحلیل اهمیت مقوله‌های تربیت شهروندی استفاده شده است. برای محاسبه قابلیت اعتماد از روش کدگذاری استفاده شد. نتایج تحلیل‌های انجام شده نشان می‌دهد همه مؤلفه‌های تربیت شهروند ایرانی-اسلامی در کتب مطالعات اجتماعی پایه پنجم و ششم مورد توجه قرار گرفته و در این بین، نوع دوستی، ارزشمندی و وطن دوستی در زمره مهم‌ترین مقوله‌ها در این کتب محسوب می‌شود. همچنین نتایج حوزه تربیت شهروند اجتماعی-سیاسی نشان می‌دهد که مؤلفه‌های تقویت و ترویج عواطف انسانی و سجایای اخلاقی و اخلاق نیکو و پسندیده، مشارکت در تصمیم‌گیری‌ها و اظهارنظر در مدرسه و کلاس، وجود حس هم‌نوع‌دوستی در رفتار با غیرایرانی‌ها و نزاکت و تعامل سازنده بر جلوگیری از مجادلات به صورت مشترک در هر دو کتاب مورد تأکید قرار گرفته است؛ ولی همه مؤلفه‌های تربیت شهروند قانون‌پذیر و قانون‌گرا در کتب مذکور مورد توجه قرار نگرفته و در این حیطه فقط تقویت روحیه حاکمیت قانون و مقررات اجتماعی در زمره مهم‌ترین مقوله‌ها در این کتب محسوب می‌شود.

کلید واژه‌ها: تحلیل محتوا، مطالعات اجتماعی، شهروند ایرانی-اسلامی، قانون‌پذیر و قانون‌گرا.

۱. دانشجوی کارشناسی آموزش ابتدایی، دانشگاه فرهنگیان، پردیس شهید ایزدپناه یاسوج، ایران.

۲. دانشجوی دکتری برنامه‌ریزی درسی، دانشگاه اصفهان و مدرس دانشگاه فرهنگیان، ایران، نویسنده مسؤول،

Azizi8175@yahoo.com

۱- مقدمه

شهروندی مقوله‌ای در حیطه عملکرد فرد است، به گونه‌ای که در یک جامعه دموکراتیک بتواند در محیط خود و محیط اجتماعی اثرگذار باشد؛ در واقع شهروندی پایبندی به ارزش‌های مبتنی بر حقوق و اخلاق مشارکت به صورت فعال است (برن، ۱۹۹۶؛ به نقل از فرمیپنی، ۱۳۸۹). شهروندی مانند هر مفهوم اجتماعی دیگر برآمده از مناسبات و روابط بین انسان‌ها در جامعه است. سامان اجتماعی نیازمند مراعات حقوق و تکالیف متقابل افراد در جامعه است (حاضری، خلیلی، ۱۳۹۳). شهروندی با تأکیدی تازه در تلاش است تا با ایجاد تفاهم در زندگی اجتماعی، راه پیشرفت و ارتقاء جامعه را فراهم سازد (صباغی، سعادت‌مند، ۱۳۹۲). شهروندی طرح سؤالاتی است پیرامون ماهیت جامعه، عدالت، مراقبت، مسئولیت، دولت، آزادی، تعاملات اجتماعی، احترام، و به‌ویژه احترام به ارزش‌ها که علاوه بر نوع ارتباط هر فرد با چنین موضوعاتی نوع واکنش افراد را نیز شامل می‌شود (فتحی وارجارگاه و واحد چوکده، ۱۳۸۵، به نقل صباغی، سعادت‌مند، ۱۳۹۲). ویژگی‌های شهروندی عبارتند از اندیشه‌ورزی و ژرف‌اندیشی، سعه صدر و تحمل اندیشه‌های مخالف، قانون‌گرایی و قانون‌پذیری، احساس خود ارزشمندی، عزت و اعتماد به نفس، تمایل به رقابت سازنده، تقویت روحیه پرسشگری و کنجکاوی، تمایل به تفکر خلاق و واگرا در حل مسائل، توانایی و جرأت ابراز اندیشه (مهرمحمدی، ۱۳۷۷، به نقل صباغی، سعادت‌مند، ۱۳۹۲). تربیت شهروندی در جهت‌گزینش ارزش‌های والای انسانی می‌باشد و یک مفهوم کلی است که به مطالعات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی در جامعه بستگی دارد (سبحانی‌نژاد، ۱۳۹۰). این شیوه تربیت به معنای تلاش نظام آموزشی می‌باشد که ضمن دل‌بستگی به میهن و قانون‌مندی دارای قابلیت نقادی و ارزیابی دولت باشد (برخورداری، ۱۳۸۷). تربیت شهروندی به تمام جوانب اخلاقی، زیست‌محیطی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی پرداخته و مباحثی چون مردم‌سالاری دینی، حقوق، مسئولیت‌ها، تحمل، صبر و احترام را در بر می‌گیرد (فرمیپنی فراهانی، ۱۳۸۹). تربیت شهروندی با ایجاد دانش، مهارت و نگرش افراد را توانمند کرده تا به عنوان شهروند فعال در جامعه مشارکت کنند (همان). دانش شهروندی شامل مهارت‌های عقلانی مورد نیاز برای فهم، مقایسه و ارزیابی عملکرد دولت و شهروندان، مهارت شهروندی شامل مهارت مشارکت شهروندان در خط‌مشی دولت و نگرش شهروندی شامل ویژگی‌های شخصیتی و تعهدات مورد نیاز مانند احترام به ارزش افراد، صداقت و شکیبایی می‌باشد (گوایکلی، ۲۰۰۰؛ به نقل از فرمیپنی، ۱۳۸۹). در جوامع امروزی بخش مهمی از مسئولیت آموزش افراد جهت پذیرش نقش‌های مختلف و نیز آموزش مدنی به عهده آموزش و پرورش است. این نهاد ویژه خود دارای دو کار

ویژه مهم است؛ نخست: آماده‌سازی افراد برای احراز مشاغل و حرفه‌های گوناگون؛ دوم: آموزش افراد از حیث نحوه زیست اجتماعی؛ یعنی مجموعه حقوق و تکالیفی که فرد بایست نسبت به خود و دیگران رعایت کند (حاضری، خلیلی، ۱۳۹۳). آموزش شهروندی و آشناسازی دانش‌آموزان با حقوق شهروندی، زمینه و بستر مناسب را برای یک شهروند خوب بودن، برقراری نظم و امنیت در جامعه، افزایش میزان مشارکت مدنی افراد، رعایت حقوق سایر شهروندان و ارتقاء فضیلت جامعه شهری میسر می‌کند و سطح فرهنگ، اندیشه و معلومات افراد را بالا می‌برد (سپیانی و همکاران، ۱۳۸۶ به نقل صباغی، سعادت‌مند، ۱۳۹۲). اسکوچن اذعان داشته است که باید بین ارزش‌هایی همچون آزادی و مسئولیت‌پذیری در فرایند نسل آینده نوعی تعادل برقرار شود و از آن به عنوان ارزش یاد شود و هنجارهای که بر آنها تأکید دارد آزادی و مسئولیت‌پذیری است (صباغی، سعادت‌مند، ۱۳۹۲). جان لاک، وظیفه آموزش و پرورش را برآوردن افراد مطابق با چگونگی اجتماعی شدن آنان می‌داند. دورکیم، کارکرد تربیت را اجتماعی کردن روشمند نسل جوان می‌داند که این دیدگاه را می‌توان دیدگاه انتقال فرهنگی و کارکردگرایی نیز نامید (نقیب زاده، ۱۳۷۶ به نقل نیکنامی، مدانلو، ۱۳۸۷). دیدگاه منیره عبارت است از توسعه فرایندهای گروهی، به منظور این که فرد بتواند در یک جامعه دمکراتیک مشارکت داشته باشد (منیره، ۱۳۶۳ به نقل از نیکنامی، مدانلو، ۱۳۸۷). خدمات ارائه شده در حوزه شهروندی باید ناظر بر چهار رکن اساسی از جمله نیازهای خاص دانش‌آموزان، نیازهای جامعه، نیازهای ملی و نیازهای عمومی فرد باشد (آرتور، دیویسول، استو، ۲۰۰۲ به نقل از نیکنامی، مدانلو، ۱۳۸۷). آموزش و پرورش دوره ابتدایی که به نام‌های تعلیمات اجباری، آموزش همگانی و آموزش عمومی خوانده شده است، نخستین گامی است که در جهت آموزش افراد برای زندگی برداشته می‌شود و باید هدف آن آموزش دانش‌ها و مهارت‌هایی باشد که ارزش همگانی دارند و مورد نیاز همگان است (گارسیا و خوزه، ۱۳۷۴ به نقل صباغی، سعادت‌مند، ۱۳۹۲). در مدرسه نیز دو گونه برنامه درسی وجود دارد؛ نخست: برنامه درسی آشکار که شامل ساختارهای رسمی مدرسه، دستورالعمل‌ها، آیین‌نامه‌ها، متن‌های آموزشی مانند کتاب‌ها و مجلات آموزشی است و دوم: برنامه درسی پنهان، آن‌چنان که ایلچ اشاره دارد، یعنی خصلت‌های رفتاری یا ایستارهایی که در مدرسه آموخته می‌شوند، اما در برنامه درسی گنجانده نشده‌اند (گیلدنز، ۱۳۸۰: ۴۵۹؛ حاضری، خلیلی، ۱۳۹۳). مفهوم ایرانی-اسلامی به دانش‌مورد نیاز ایرانیان و دانش به دست آمده در راستای ارزش‌های اسلامی اشاره دارد (تقوی و خوش‌نویس، ۱۳۸۸). در تربیت شهروند اسلامی-ایرانی ارزش‌های اسلامی به تربیت شهروندی جهت و سمت و سوی الهی می‌بخشد. این ارزش‌ها از قبیل ایمان، تقوا،

آخرت‌گرایی، احترام به هم‌نوع، عدالت، توکل بر خدا و ... در تمام شئون فرهنگی، اقتصادی و سیاسی اثرگذار است. این شیوه تربیت، ملیت ایرانی را در ویژگی‌های نظیر شجاعت، همت، وطن‌دوستی، مردم‌سالاری دینی به منصف ظهور می‌رساند (کیشانی فراهانی و همکاران، ۱۳۹۲).

برنامه چهارم توسعه سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی که در آن اهداف اصلی بازنگری در برنامه درسی تأکید بر تعمیق تربیت دینی و روح اجتماعی و تربیت شهروندان است، خود اهمیت موضوع را روشن می‌دارد. قانون‌پذیری و قانون‌گرایی دو مقوله مهم در جامعه هستند که جامعه را به اهداف خود می‌رسانند و وظیفه این دو مقوله را آموزش و پرورش بر عهده دارند (تیموری‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۲).

تربیت اجتماعی هم از اهداف و هم از اصول حاکم بر آموزش و پرورش می‌باشد (عسگریان، ۱۳۷۹). تربیت اجتماعی در توسعه فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی کارکردهای بسیار مهمی دارد. اصول شهروندی در فرایند جامعه‌پذیری با آموزش خانواده شروع و در مدرسه به صورت جدی و رسمی پیگیری می‌شود (حاضری و خلیلی، ۱۳۹۳). لویسی شهیدی (۱۳۸۵) سه نوع حقوق اصلی را که حقوق مدنی، سیاسی و حقوق اجتماعی-اقتصادی می‌باشند، مطرح کرده که امروزه به منزله یک امر جهانی تلقی شده که قابل تفکیک می‌باشند. چنان‌که بیان می‌دارد حقوق مدنی آزادی‌هایی از جمله آزادی فردی، افکار و اعتقادات، بیان، تحرک، برخورداری از قانونمندی و عدالت را شامل می‌شود. همچنین حقوق سیاسی شامل آن دسته از آزادی‌های فردی است که می‌تواند به یکی از اجتماعات یا احزاب سیاسی وابسته باشد؛ و با انتخابات رهبران و کنترل سیاسی در راه تمرین قدرت مشارکت کند؛ و حقوق اجتماعی-اقتصادی عبارتند از امنیت جانی، امنیت مالی، همچنین دارا بودن حق زندگی به مانند یک فرد متمدن و برخورداری از حق آموزشی و تحصیل، عدالت اجتماعی و اقتصادی. در سه دهه اخیر کشور ما تحولات سیاسی و اجتماعی زیادی را شاهد بوده است. انقلاب اسلامی، جنگ تحمیلی، مهاجرت گسترده، افزایش معلومات عمومی کودکان، گسترش انتظارات جامعه از مدرسه، لزوم توجه بیشتر شهروندان به قانون‌گرایی و جامعه مدنی و ... از عمده‌ترین چالش‌های فرهنگی و اجتماعی سه دهه اخیر کشور تلقی می‌شوند که در بازنگری برنامه درسی باید به آنها توجه شود (نیکنامی و مدانلو، ۱۳۸۷). از طرفی محتوای کتب درسی مصوب و مورد استفاده مدارس می‌تواند بخشی از وضعیت آموزش شهروندی رسمی جوامع را نشان دهد. لذا هدف از انجام پژوهش حاضر این است که کتب مطالعات اجتماعی پنجم و ششم ابتدایی را از حیث میزان برخورداری از مؤلفه‌های اساسی تربیت شهروند ایرانی-اسلامی، اجتماعی-سیاسی، قانون‌پذیر و قانون‌گرا مورد بررسی و تحلیل قرار دهد.

۲- روش پژوهش

هولستی به نقل از بیلسی ضمن معرفی فن تحلیل محتوا به عنوان مرحله‌ای از جمع‌آوری اطلاعات، فن مذکور را ابزار پژوهشی اساسی و مفیدی برای رشته‌های مختلف علمی و بسیاری از مسائل پژوهشی می‌داند (هولستی، ۱۳۸۰). آذر (۱۳۸۰) نیز روش آنتروپی شانون را از دیگر روش‌های تحلیل محتوا معتبرتر برمی‌شمارد. در این پژوهش از روش تحلیل محتوای کمی برای تحلیل متن کتب مطالعات اجتماعی پنجم و ششم دوره ابتدایی بر اساس مقوله‌های تربیت شهروند ایرانی-اسلامی (کیشانی فراهانی و همکاران، ۱۳۹۲) و مؤلفه‌های اساسی تربیت شهروند اجتماعی-سیاسی، قانون‌پذیر و قانون‌گرا (نیکنامی و مدانلو، ۱۳۸۷) و از روش آنتروپی شانون جهت تحلیل استفاده شده است.

جامعه آماری شامل کتب مطالعات اجتماعی پایه پنجم و ششم ابتدایی می‌باشد. برای محاسبه قابلیت اعتماد از روش کدگذاری مجدد استفاده شد. به این صورت که رمزگذاری اول توسط پژوهشگر و رمزگذاری دوم و سوم توسط دو دانشجوی دکتری علوم تربیتی انجام شد. رمزگذاران قبل از رمزگذاری آموزش داده شدند و دستورالعمل شاخص‌های مورد استفاده در پژوهش و تعاریف دقیق آنها برای رمزگذاران تشریح شد. ضریب پایایی با استفاده از فرمول ویلیام اسکات سنجیده شد (هولستی، ۱۳۸۰).

$$P_i = \frac{\text{درصد توافق مورد انتظار} - \text{درصد توافق مشاهده شده}}{\text{درصد توافق مورد انتظار} - 1}$$

ضریب قابلیت اعتماد ۹۲ درصد به دست آمد.

۳- یافته‌های پژوهش

یافته‌های حاصل از تحلیل محتوای کمی کتب مطالعات اجتماعی پنجم و ششم دوره ابتدایی بر اساس مقوله‌های تربیت شهروند ایرانی-اسلامی به صورت خلاصه در جدول ۱ نشان می‌دهد که فراوانی مقوله‌های آن در پایه پنجم ۳۴۸ مرتبه و در پایه ششم ۲۱۹ مرتبه می‌باشد.

جدول ۱- فراوانی و داده‌های بهنجار شده مقوله‌های پژوهش

مقوله‌ها	جمع کل پنجم	بهنجار کردن پایه پنجم	جمع کل ششم	بهنجار کردن پایه ششم
ارزشمندی	۳۹	۰/۱۱۲	۳۵	۰/۱۵۹
هدفمندی	۳۱	۰/۰۸۹	۲۷	۰/۱۲۳
روشمندی	۱۱	۰/۰۳۱	۷	۰/۰۳۱
نوع دوستی	۸۲	۰/۲۳۵	۴۳	۰/۱۹۶
مردم‌سالاری دینی	۵۴	۰/۱۵۵	۸	۰/۰۳۶
شایسته‌سالاری	۱۹	۰/۰۵۴	۶	۰/۰۲۷
جستجوگری	۵	۰/۰۱۴	۷	۰/۰۳۱
استقلال فردی	۳	۰/۰۰۸	۳	۰/۰۱۳
کفایت	۱۸	۰/۰۵۱	۱۷	۰/۰۷۷
سلامت	۳۸	۰/۱۰۹	۲۵	۰/۱۱۴
وطن دوستی	۳۵	۰/۱۰۰	۲۹	۰/۱۳۲
اعتدال	۱۳	۰/۰۳۷	۱۲	۰/۰۵۴
مجموع	۳۴۸	۱	۲۱۹	۱

جدول ۲- میزان E_r حاصل از هر یک از مقوله‌ها و ضریب اهمیت W_r هر یک از مقوله‌های تربیت شهروند ایرانی - اسلامی

مقوله‌ها	E_r پنجم	E_r ششم	W_r پنجم	W_r ششم
ارزشمندی	۰/۰۹۸	۰/۱۱۷	۰/۱۱۲	۰/۱۳۱
هدفمندی	۰/۰۸۶	۰/۱۰۳	۰/۰۹۸	۰/۱۱۵
روشمندی	۰/۰۴۳	۰/۰۴۳	۰/۰۴۹	۰/۰۴۸
نوع دوستی	۰/۱۳۶	۰/۱۲۸	۰/۱۵۵	۰/۱۴۳
مردم‌سالاری دینی	۰/۱۱۵	۰/۰۴۷	۰/۱۳۲	۰/۰۵۳
شایسته‌سالاری	۰/۰۶۳	۰/۰۳۸	۰/۰۷۲	۰/۰۴۳
جستجوگری	۰/۰۲۳	۰/۰۴۳	۰/۰۲۷	۰/۰۴۸
استقلال فردی	۰/۰۱۵	۰/۰۲۲	۰/۰۱۸	۰/۰۲۵
کفایت	۰/۰۶۰	۰/۰۷۹	۰/۰۶۹	۰/۰۸۸
سلامت	۰/۰۹۶	۰/۰۹۹	۰/۱۱۰	۰/۱۱۱
وطن دوستی	۰/۰۹۲	۰/۱۰۷	۰/۱۰۵	۰/۱۲۰
اعتدال	۰/۰۴۸	۰/۰۶۳	۰/۰۵۶	۰/۰۷۰
مجموع	۰/۸۷۵	۰/۸۸۹	۰/۹۹۴	۰/۹۹۵

یافته‌های حاصل از تحلیل محتوای کمی کتب مطالعات اجتماعی پنجم و ششم دوره ابتدایی بر اساس مؤلفه‌های اساسی تربیت شهروند اجتماعی و سیاسی به صورت خلاصه در جدول ۳ نشان داده شده است.

جدول ۳- فراوانی، داده‌های به‌نجار شده، میزان E_i ، ضریب اهمیت W_i هر یک از مؤلفه‌های پژوهش در کتب مطالعات اجتماعی پنجم و ششم

مؤلفه‌ها	فراوانی پنجم	فراوانی ششم	به‌نجار پنجم	به‌نجار ششم	E_i پنجم	E_i ششم	W_i پنجم	W_i ششم
تقویت و ترویج عواطف انسانی و سجایی اخلاقی و اخلاق نیکو و پسندیده	۴	۱۱۷	۰/۲۵	۰/۱۶۰	۰/۱۰۸	۰/۰۹۲	۰/۲۳۷	۰/۲۶۳
حساسیت در انتخاب مدیریت کلان و خرد کشوری	۶	۰	۰/۳۷۵	۰	۰/۱۱۸	۰	۰/۲۵۲	۰
نزاکت و تعامل سازنده بر جلوگیری از مجادلات	۱	۳	۰/۰۶۲	۰/۰۰۴	۰/۰۵۴	۰/۰۰۶	۰/۱۱۸	۰/۰۱۷
تمایل و علاقه‌مندی به برقراری ارتباط با افراد دارای فرهنگ و تمدن مختلف	۰	۴	۰	۰/۰۰۵	۰	۰/۰۰۸	۰	۰/۰۲۲
دقت در دوست‌یابی مبتنی بر منزلت و شأن اجتماعی	۰	۷	۰	۰/۰۰۹	۰	۰/۰۱۳	۰	۰/۰۳۷
قدرت حل اختلاف در بین همسالان و همکلاسی‌ها	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
پرهیز از مجادله لفظی و فیزیکی در مدرسه رعایت امانت‌داری در نقل قول و دقت در صحت صحبت‌ها و شنیده‌ها و اجتناب از غیبت تهمت و افترا	۰	۲	۰	۰/۰۰۲	۰	۰/۰۰۳	۰	۰/۰۰۸
وجود روحیه انضباط در وسایل واگذار شده مشارکت در تصمیم‌گیری‌ها و اظهارنظر در مدرسه و کلاس	۳	۴۷	۰/۱۸۵	۰/۰۶۴	۰/۰۹۷	۰/۰۵۴	۰/۲۱۴	۰/۱۵۴
ترویج روحیه کار گروهی و پویایی گروه در کلاس	۰	۹	۰	۰/۰۱۲	۰	۰/۰۱۶	۰	۰/۰۴۵
تقویت روحیه کار گروهی و پویایی گروه در محله	۰	۷	۰	۰/۰۰۹	۰	۰/۰۱۳	۰	۰/۰۳۷
تنظیم رفتار در اجتماع بر اساس اخلاقیات و ارزش‌های جامعه	۰	۲۰	۰	۰/۰۲۷	۰	۰/۰۳۰	۰	۰/۰۸۵

مؤلفه ها	فراوانی پنجم	فراوانی ششم	بهبود پنجم	بهبود ششم	EJ پنجم	EJ ششم	WJ پنجم	WJ ششم
وجود حس هم نوع دوستی در رفتار با غیر ایرانی ها	۲	۲۹	۰/۱۲۵	۰/۰۳۹	۰/۰۸۱	۰/۰۳۹	۰/۱۷۷	۰/۱۱۱
وجود حس هم نوعی دوستی در رفتار با شهروندان هم وطن	۰	۳	۰	۰/۰۰۴	۰	۰/۰۰۶	۰	۰/۰۱۷
علاقه مندی به یادگیری زبان های خارجی برای برقراری ارتباط با توریست های خارجی	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
علاقه مندی به برقراری دوستی با مسافران و توریست های خارجی	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
احساس خرسندی از دیدن مسافران و توریست های خارجی	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
رعایت نظم اجتماعی در کلاس درس	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
تقویت روحیه فداکاری و از خود گذشتگی در امور	۰	۵۱	۰	۰/۰۷۰	۰	۰/۰۵۸	۰	۰/۱۶۶
همکاری خودجوش با نهادهای اجتماعی با نگاهی مسؤولانه	۰	۲	۰	۰/۰۰۲	۰	۰/۰۰۳	۰	۰/۰۰۸
تقویت مسؤولیت پذیری به عنوان یک شهروند ملی	۰	۴	۰	۰/۰۰۵	۰	۰/۰۰۸	۰	۰/۰۲۲
شریک مساعی و همکاری علمی در توسعه و بهبود امور فرهنگی مدرسه و کلاس	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
درک اهمیت رفتار و برخورد متناسب و دقیق با مسافران و مهمانان داخلی و خارجی	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
مجموع	۱۶	۷۲۸			۰/۴۵۵	۰/۳۴۹	۰/۹۹۸	۰/۹۹۲

یافته های حاصل از تحلیل محتوای کمی کتب مطالعات اجتماعی پنجم و ششم دوره ابتدایی بر اساس مقوله های تربیت شهروند قانون پذیر و قانون گرا که به صورت خلاصه در جدول ۴ آمده، نشان می دهد که فراوانی مقوله های آن در پایه پنجم ۳ مرتبه و در پایه ششم ۱۴ مرتبه می باشد.

جدول ۴- فراوانی و داده‌های بهنجار شده مقوله‌های تربیت شهروند قانون‌پذیر و قانون‌گرا

مقوله‌ها	جمع کل پنجم	داده‌های بهنجار پنجم	جمع کل ششم	داده‌های بهنجار ششم
اشاعه فرهنگ انتقادپذیری و فرهنگ نقد و دموکراسی	۰	۰	۱	۰/۰۷۱
رعایت قوانین راهنمایی در خیابان و مراعات حق تقدم	۰	۰	۰	۰
قدرت جسارت و توجه به منطق در موقعیت‌های تضییع حق	۰	۰	۱	۰/۰۷۱
حساسیت در حفظ قوانین و مقررات شهری	۰	۰	۳	۰/۲۱۴
تقویت روحیه توصیه و تذکر به همکلاسی‌ها در مورد رعایت حقوق افراد در مدرسه و کلاس	۰	۰	۰	۰
ترویج روحیه توصیه و تذکر به همکلاسی‌ها در مورد رعایت حقوق افراد محله	۱	۰/۰۳۳	۱	۰/۰۷۱
بیان آزادانه افکار در چارچوب‌های قانونی	۰	۰	۰	۰
علاقه‌مندی به دنبال کردن مباحث قانونی و اجتماعی و طرح آن در کلاس	۱	۰/۲۳۳	۳	۰/۲۱۴
مسأله‌یابی و روحیه نقد امور مدرسه و رفتار معلم و مدیر مدرسه	۰	۰	۱	۰/۰۷۱
رعایت حقوق طبیعی در وسایل نقلیه عمومی	۰	۰	۰	۰
اعتقاد قوی به وجود نظم اجتماعی و فقدان درگیری	۰	۰	۰	۰
رعایت حقوق مهمان با توجه به فرهنگ و رفتار خاص آن‌ها	۰	۰	۰	۰
تلاش در معرفی و حذف موانع از گسترش عدالت	۰	۰	۱	۰/۰۷۱
حساسیت نسبت به تضییع حقوق ملت‌های سطح جهان با توجه به سطح شناخت و آگاهی خود	۰	۰	۲	۰/۱۴۲
تقویت روحیه حاکمیت قانون و مقررات اجتماعی	۱	۰/۳۳۳	۱	۰/۰۷۱
مجموع	۳	۰/۹۹۹	۱۴	۰/۹۹۶

جدول ۵ میزان E_j حاصل از هر یک از مقوله‌ها و ضریب اهمیت W_j هر یک از مقوله‌ها است.

جدول ۵- میزان ضریب اهمیت و بار اطلاعاتی هر یک از مقوله‌های شهروند قانون‌پذیر و قانون‌گرا

مقوله‌ها	E_j پنجم	E_j ششم	W_j پنجم	ششم W_j
اشاعه فرهنگ انتقادپذیری و فرهنگ نقد و دموکراسی	۰	۰/۰۶۹	۰	۰/۰۹۱
رعایت قوانین راهنمایی در خیابان و مراعات حق تقدم	۰	۰	۰	۰
قدرت جسارت و توجه به منطبق در موقعیت‌های تضییع حق	۰	۰/۰۶۹	۰	۰/۰۹۱
حساسیت در حفظ قوانین و مقررات شهری	۰	۰/۱۲۱	۰	۰/۱۵۹
تقویت روحیه توصیه و تذکر به همکلاسی‌ها در مورد رعایت حقوق افراد در مدرسه و کلاس	۰	۰	۰	۰
ترویج روحیه توصیه و تذکر به همکلاسی‌ها در مورد رعایت حقوق افراد محله	۰/۱۳۵	۰/۰۶۹	۰/۳۳۳	۰/۰۹۱
بیان آزادانه افکار در چارچوب‌های قانونی	۰	۰	۰	۰
علاقه‌مندی به دنبال کردن مباحث قانونی و اجتماعی و طرح آن در کلاس	۰/۱۳۵	۰/۱۲۱	۰/۳۳۳	۰/۱۵۹
مسئله‌یابی و روحیه نقد امور مدرسه و رفتار معلم و مدیر مدرسه	۰	۰/۰۶۹	۰	۰/۰۹۱
رعایت حقوق طبیعی در وسایل نقلیه عمومی	۰	۰	۰	۰
اعتقاد قوی به وجود نظم اجتماعی و فقدان درگیری	۰	۰	۰	۰
رعایت حقوق مهمان با توجه به فرهنگ و رفتار خاص آن‌ها	۰	۰	۰	۰
تلاش در معرفی و حذف موانع از گسترش عدالت	۰	۰/۰۶۹	۰	۰/۰۹۱
حساسیت نسبت به تضییع حقوق ملت‌های سطح جهان با توجه به سطح شناخت و آگاهی خود	۰	۰/۱۰۲	۰	۰/۱۳۴
تقویت روحیه حاکمیت قانون و مقررات اجتماعی	۰/۱۳۵	۰/۰۶۹	۰/۳۳۳	۰/۰۹۱
مجموع	۰/۴۰۵	۰/۷۵۸	۰/۹۹۹	۰/۹۹۸

۴- بحث و نتیجه‌گیری

تحلیل‌های انجام‌شده پیرامون کتب مطالعات اجتماعی نشان می‌دهد همه مقوله‌های تربیت شهروند ایرانی-سلامی در کتب مطالعات اجتماعی پایه پنجم و ششم مورد توجه قرار گرفته و جای هیچ‌کدام از مقوله‌ها در کتب درسی خالی نیست و در این بین بیشترین توجه در کتاب پنجم به ترتیب اولویت برای حضور مقوله‌های تربیت شهروند ایرانی-اسلامی به مقوله‌های نوع‌دوستی، مردم‌سالاری دینی، ارزشمندی و وطن‌دوستی و در پایه ششم به نوع‌دوستی، ارزشمندی، وطن‌دوستی و هدفمندی می‌باشد، که نوع‌دوستی، ارزشمندی و وطن‌دوستی در زمره مهم‌ترین مقوله‌ها در کتب مطالعات اجتماعی ابتدایی محسوب می‌شود. در هر کتاب درسی باید مقوله هدفمندی در صدر اولویت‌ها قرار گیرد. ماده ۷۲ منشور حقوق

شهروندی اشاره مستقیم به مقوله هدفمندی در مورد افراد جامعه دارد، لذا شایسته بود که جایگاه مقوله هدفمندی در صدر اولویت‌بندی قرار گیرد. در خصوص مقوله روشمندی که در ماده‌های ۴۰ و ۴۱ و ۸۲ و ۱۰۲ و ۱۱۶ از حقوق شهروندی ذکر شده است، نشان از اهمیت این موضوع است که باز هم در کتب درسی در اولویت‌های سطح پایین قرار گرفته است. همچنین شایسته‌سالاری به صورت کلی و استقلال فردی (در ماده‌های ۲۹ و ۵۸ و ۱۰۶ و ۱۱۸) در منشور حقوق شهروندی از اهمیت بسیاری برخوردارند، ولی تحلیل کتب نشان می‌دهد که این مقوله هم در اولویت‌های پایین قرار گرفته است.

تحلیل‌های انجام شده در خصوص تربیت شهروند اجتماعی-سیاسی نشان می‌دهد که به ترتیب اولویت بار اطلاعاتی مؤلفه‌های تقویت و ترویج عواطف انسانی و سجایای اخلاقی و اخلاق نیکو و پسندیده، مشارکت در تصمیم‌گیری‌ها و اظهارنظر در مدرسه و کلاس، وجود حس هم‌نوع‌دوستی در رفتار با غیرایرانی‌ها و نزاکت و تعامل سازنده بر جلوگیری از مجادلات به صورت مشترک در هر دو کتاب و مؤلفه حساسیت در انتخاب مدیریت کلاس و خرد کشوری فقط در کتاب پنجم و مؤلفه‌های تمایل و علاقه‌مندی به برقراری ارتباط با افراد دارای فرهنگ و تمدن مختلف، دقت در دوست‌یابی مبتنی بر منزلت و شأن اجتماعی، رعایت امانت‌داری در نقل قول و دقت در صحت صحبت‌ها و شنیده‌ها و اجتناب از غیبت‌تهمت و افتراء، تقویت روحیه کار گروهی و پویایی گروه‌های محله، ترویج روحیه کار گروهی و پویایی گروه در کلاس، تنظیم رفتار در اجتماع بر اساس اخلاقیات و ارزش‌های جامعه، وجود حس هم‌نوع‌دوستی در رفتار با شهروندان هم‌وطن، تقویت روحیه فداکاری و از خودگذشتگی در امور، همکاری خودجوش با نهاد اجتماعی با نگاهی مسئولانه و تقویت مسئولیت‌پذیری به عنوان یک شهروند ملی فقط در کتاب مطالعات اجتماعی ششم مورد تأکید قرار گرفته است. این نتایج با نتایج پژوهش نیکنامی و مدانلو (۱۳۸۷) مبنی بر وجود مؤلفه‌های رفتار اجتماعی سیاسی در کتب راهنمایی هم‌راستا می‌باشد. همچنین به هیچ‌کدام از مؤلفه‌های قدرت حل اختلاف در بین همسالان و همکلاسی‌ها، پرهیز از مجادله لفظی و فیزیکی در مدرسه، وجود روحیه انضباط در وسایل واگذار شده، علاقه‌مندی به یادگیری زبان‌های خارجی برای برقراری ارتباط با توریست‌های خارجی، علاقه‌مندی به برقراری دوستی با مسافران و توریست‌های خارجی، احساس خرسندی از دیدن مسافران و توریست‌های خارجی، رعایت نظم اجتماعی در کلاس درس، شریک‌مسابی و همکاری علمی در توسعه و بهبود امور فرهنگی مدرسه و کلاس و درک اهمیت رفتار و برخورد متناسب و دقیق با مسافران و مهمانان داخلی و خارجی در کتب مطالعات اجتماعی پنجم و ششم توجهی نشده است.

همچنین تحلیل‌های انجام‌شده در خصوص تربیت شهروند قانون‌پذیر و قانون‌گرا نشان می‌دهد که همه مقوله‌های تربیت شهروند قانون‌مند و قانون‌گرا در کتب مطالعات اجتماعی ابتدایی مورد توجه قرار نگرفته و جای مقوله‌های زیادی در کتب درسی خالی است و در این بین بیشترین توجه در کتاب پایه پنجم به ترویج روحیه توصیه و تذکر به همکلاسی‌ها در مورد رعایت حقوق افراد محله، علاقه‌مندی به دنبال کردن مباحث قانونی و اجتماعی و طرح آن در کلاس و تقویت روحیه حاکمیت قانون و مقررات اجتماعی شده و در پایه ششم به علاقه‌مندی به دنبال کردن مباحث قانونی و اجتماعی و طرح آن در کلاس و حساسیت بر حفظ قوانین و مقررات شهری اشاره شده است. این نتایج با نتایج پژوهش نیکنامی و مدانلو (۱۳۸۷) مبنی بر وجود مؤلفه‌های شهروند قانون‌پذیر و قانون‌گرا در کتب راهنمایی هم‌راستا می‌باشد. طبق بندهای ۳۸، ۴۴، ۸۷، ۸۸، ۱۰۰ آنچه توجه به تربیت شهروندی در مدارس کشور را بیشتر ترغیب می‌کند جهت‌گیری‌های اساسی نسبت به توسعه دانایی محور در سند چشم‌انداز بیست ساله و برنامه چهارم توسعه است. در خصوص مقوله بیان آزادانه افکار در چارچوب‌های قانونی که در ماده‌های ۵۰ و ۱۱۰ و ۱۱۲ و ۱۶۲ از برنامه چهارم توسعه ذکر شده است و همچنین در ماده‌های ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۲۵، ۲۶، ۲۹، ۵۷، ۵۸، ۵۹، ۶۲، ۶۴، از حقوق شهروندی، نشان از اهمیت این موضوع است که باز هم در کتب درسی موجود نمی‌باشند. همچنین رعایت قوانین راهنمایی در خیابان و مراعات حق تقدم (در ماده‌های ۸۵ و ۹۲) در برنامه چهارم توسعه از اهمیت بسیاری برخوردار است ولی تحلیل کتب نشان می‌دهد که این مقوله هم در اولویت‌های پایین قرار گرفته است. اگر کمی تأمل کنیم درمی‌یابیم که رعایت قوانین رانندگی و آزادانه سخن گفتن از حداقل‌های حقوق شهروندی است که نبودن این نوع آموزش‌ها در متن کتب درسی خلأ این حقوق را مشهود می‌نماید. بنابراین اگر بخواهیم شهروندانی قانون‌مند و قانون‌گرا در جامعه داشته باشیم، پیشنهاد می‌شود تا برنامه‌ریزی مناسب و روش‌های تدریس مناسب برای آموزش این مؤلفه‌ها داشته باشیم و این بعد از ارزش‌ها را از نظر دور نداریم و مسؤولان تعلیم و تربیت با عزمی راسخ و با تدوین برنامه‌های آموزشی درسی متنوع، تربیت شهروندان مفید را در صدر اقدامات و فعالیت‌های خود قرار دهند.

منابع

آذر، عادل. (۱۳۸۰). «بسط و توسعه روش آنتروپی شانون برای پردازش دادها در تحلیل محتوا». فصل‌نامه علمی-پژوهشی علوم انسانی. سال یازدهم، شماره ۳۷ و ۳۸، ۱۸-۱.

- اداره کل تدوین و تفریح قوانین و مقررات. (۱۳۸۳). مجموعه قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران. چاپ اول. تهران: معاونت پژوهش، تدوین و تفریح قوانین و مقررات.
- برخورداری، مهین. (۱۳۸۷). تربیت شهروندی. چاپ اول. جهاد دانشگاهی.
- تقوی، مصطفی. (۱۳۸۸). تأملی بر الگوی اسلامی- ایرانی توسعه علم و فناوری از دیدگاه صاحب نظران. چاپ اول. تهران: مرکز تحقیقات سیاست علمی کشور.
- تیموری نژاد، محمود؛ اسفندیار آهنگیده و سیدعلی سیادت. (۱۳۹۲). «بررسی رابطه رفتار شهروندی با نظم اجتماعی در بین دانش آموزان مدارس دخترانه متوسطه شهر کرد». فصل نامه دانش انتظامی چهارمحال بختیاری، دوره اول، شماره دوم، ۱۹-۱.
- حاضری، علی محمد و علی خلیلی. (۱۳۹۳). «بررسی آموزش شهروندی در برنامه درسی آشکار نهاد آموزش رسمی ایران». فصل نامه جامعه شناسی نهادهای اجتماعی. ۱. ۳. ۱۴۹-۱۳۱.
- روحانی، حسن. (۱۳۹۵). منشور حقوق شهروندی.
- سبحانی نژاد، مهدی. (۱۳۹۰). جامعه شناسی آموزش و پرورش. چاپ اول. یسپرون.
- سهرابی، بهروز. (۱۳۹۵). «مبانی تحلیلی حقوق شهروندی در ایران و اسلام». مطالعات علوم سیاسی. دوره دوم، شماره دو، ۵۶-۴۱.
- صباغی، نیره و زهره سعادت مند. (۱۳۹۲). «بررسی میزان اثر بخشی مؤلفه های ارزش شهروندی در برنامه درسی دوره ابتدایی» پژوهش در برنامه درسی. دوره دوم، شماره ۳۷. ۱۶۶-۱۵۵.
- عباسی، محمود؛ میثم کلهرنیا گلکار و سید محمدعلی صدر طباطبایی. (۱۳۹۵). «تأملی بر جلوه های حقوق شهروندی در آموزه های قرآن و نهج البلاغه». فصل نامه اخلاق زیستی. شماره ۲۱، ۲۲-۹.
- عسگریان، مصطفی. (۱۳۷۹). سازمان و مدیریت آموزش و پرورش. تهران: انتشارات امیر کبیر.
- فرمیهنی، فراهانی. (۱۳۸۹). تربیت شهروندی. چاپ اول. آبیژ.
- کیشانی فراهانی، عزت اله؛ محسن فرمیهنی فراهانی و اکبر رهنما. (۱۳۹۲). «مؤلفه های اساسی تربیت شهروند اسلامی- ایرانی». فصل نامه مطالعات ملی. ۵۶. ۴. ۷۴-۵۱.
- لویسی شهیدی. (۱۳۸۵). «زندگی به شیوه شهروندی را چگونه می توان آموخت». فصل نامه تکنولوژی آموزشی، ۱.
- نیکنما، مصطفی و یاسمن مدانلو. (۱۳۸۷). «تعیین مؤلفه های آموزش شهروندی در دوره راهنمایی تحصیلی جهت ارائه یک چارچوب نظری مناسب». فصل نامه رهبری و مدیریت آموزشی. ۱. ۲. ۱۶۴-۱۳۷.
- نقیب زاده، میر عبدالحسین. (۱۳۸۷). نگاهی به فلسفه آموزش و پرورش. چاپ ۲۲. تهران: طهوری.
- هولستی، ال آر. (۱۳۸۰). تحلیل محتوا در مطالعات اجتماعی و انسانی. ترجمه نادر سالارزاده امیری. تهران: دانشگاه علامه طباطبایی.

Content analysis of fifth and sixth basic Social studies based on the basic components citizenship training

Pouya Niki, Sobhan Moradi, Sirous Zareei, Mahdi Bastam Kish¹,
Mehran Azizi Mahmoud Abad²

Abstract

Citizenship education is a general concept in the selection of the superme human value. The content of courses that are approved and used in schools can be part of the status of official citizenship education of communities and should reflect change in proportion to the community. The purpose of the present research is to study the social studies of the fifth and sixth grade of primary education in term of the categories of Islamic, social, legal and and low based citizenship education. In this study, quantitative content analysis method has used to analyze the text of the fifth and sixth social studies books and Shannon entropy method was used to analyze the important of citizenship education categories. The encryption method was used to calculate reliability. The results of the analysis show that all components of iranian Islamic citizenship education were considered in the social studies books of the fifth and sixth grades. Altogether, altruism, worthiness categories in these books. Also, the results of social psychiatric education sector indicate that the components of the promotion and promotion of human emotions and ethical issues and good ethics participation in decision making and giving comment on the school and class, the existence of a sense of friendship in dealing with non- iranian and courtesy and constructive civility has been emphasized on avoiding controversy in both books. However, all components of legitimate citizenship education in this books have not been considered. In certain cases, strengthening the morale of the rule of low and social regulations in among the most important categories in these books.

Keywords: content analysis, social studies, iranian - Islamic citizen, social political, legitimate.

---

1. Teacher Student, Farhangian University,Iran.

2. Phd Student of Curriculum Planning, Isfahan University, Iran, Corresponding Author,
Azizi8275@yahoo.com.